تۇمارىس

ئاپتورى:ئابدۇللا ساۋۇت

بوستان مۇنبىرىگە يوللىغۇچى:ئارسلان تىكىن

ئېلىكتىرونلۇق كىتاپقا ئايلاندۇرغۇچى:ئابرال

مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 531- يىلى
تەڭرىتېغىنىڭ غەربى - جەنۇپ ئېتىگىدىكى بۇك باراقسان ئۆسكەن ، بېشى - ئاخىرى كۆرۈنمەيدىغان قوچۇرا (قارىغايىنىڭ بىر خىلى) ئورمانلىقلىرى بارا - بارا ئارقىدا قالدى . ئاتلار كالىلار قوشۇلغان ، ئۇزۇن ئوقلۇق چاقلىرى ئېگىز هارۋىلار سىپى چەكسىز كەتكەن تۈزلەڭلىككە كىرىپ كەلدى .دۇمباق ناغرا نەي ئاۋازلىرى هاۋانى تىترىتەتتى . هارۋا سەپلىرىنىڭ ئىككى يېنىدا ، ئارقىسىدا قۇراللانغان چەۋەندازلار ، ئەر ئايال ئاتلىقلار كەلمەكتە ئىدى ، قۇيۇق ئۆسكەن ئوت چۆپلەر ، گۈل گىيالار قۇياش نۇرىدا جۇلالاپ ئالتۇن رەڭگە كىرىپ كۆزلەرنى قاماشتۇراتتى . سول تەرەپتىكى يانباغىرلاردا يىلقىلار توپى چېپىشىپ ، كىشنىشىپ يۈرۈشەتتى ، بىر بىرىنى تېپىشەتتى ، قوغلىشاتتى . تۇسۇن ئاتلار سەكرىشىپ ، ئەركىلەپ ئوينىشاتتى . ئوڭ تەرەپتە - يىراقلارغا سوزۇلغان چۆل دەشتىلەردە لوكىلىرى تىك كۆتۈرۈلگەن تۆگىلەر بوي تارتىپ قالغان بوتىلاقلىرىنىڭ سۆڭگىچىنى بۇراپ ، بوۋۇق ! - بوۋۇق ! قىلىپ ئاۋاز چىقىرىپ ئۇيان - بۇيانغا يانتاق ئىزدەپ ماڭاتتى .
يىراقتا مال ئىتىنى ئەگەشتۇرگەن ، چەۋاندازلارچە ياسىنىۋالغان ئاتلىق چوپان ناخشا ئېيتماقتا ئىدى :

ئالىپ ئەر تونگا ئۆلدىمۇ ،
ئىسسىز ئاۋۇن قالدىمۇ ،
ئۆزلەك ئۆچىن ئالدىمۇ ،
ئەمدى يۈرەك يىرتىلۇر
（يەشمىسى）
باتۇر ئەرتۇڭا ئۆلدىمۇ ،
ۋاپاسىز دۇنيا قالدىمۇ ،
پەلەك ئۆچىنى ئالدىمۇ ،
ئەمدى يۈرەك پارە بۇلۇر .

ئەفرا سياپنىڭ ئۆلۈمىگە بىغىشلانغان ، ئۇزۇن ۋاقىتتىن بۇيان ئەل ئارىسىدا تارقىلىپ ئېيتىلىپ كېلىۋاتقان قايغۇلۇق ، مەڭگۈ ئۇنتۇلماس داستان ئاهاڭلىرىنى شامال ئۇچۇرۇپ كەلدى . تۇمارىسنىڭ گۈزەل چىرايى غەمكىن تۈس ئالدى ، ئۇزۇن قاپقارا كىرپىكلىرىدە ياش تامچىلىرى يالتىرىدى . قۇم بارخانلىرى تەرەپتىن قولىغا قارچۇغا قوندۇرىۋالغان ئوۋچى توختاپ جاۋابەن ناخشا ئېيتتى :

ياغى ئوتىن ئۆچۈرگەن ،
تويدىن ئانى كۆچۈرگەن ،
ئىشلار ئۈزۈپ كەچۈرگەن ،
تەگدى ئوقى ئۆلدۈرۈ .

(يەشمىسى)

دۈشمەن ئۈتنى ئۆچۈرگەن ،
ئۆز يېرىگە قوغلىغان ،
بېشىدىن جىق ئىش ئۆتكەن ،
بىراق ئەجەل ئۈۋقى تەگدى .

ئالىپ ئەرتۇڭا دەپ ئاتالغان تۇران پادىشاھى ئەفرا سىياپ ئىران ئەھمانىلار سۇلالىسىنىڭ تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشلىرىغا قارشى بىر ئۆمۈر جەڭ قىلغان قەھرىمان ئىدى . بىر قېتىملىق جەڭدە پادىشاھ قوبىينى 1 نۆدەرنىڭ دادىسى مۇنى چەھرە ئەفرا سىياپنىڭ لەشكەرلىرى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى . ئەفرا سىياپ ، دادىسىنىڭ ئۆچىنى ئېلىش ئۈچۈن جەڭگە ئاتلانغان قۇبىينى 1 نۆدەر بىلەن قاتتىق ئۇرۇشلارنى قىلىپ ئۇنى يەڭدى . بۇنداق ئۇرۇشلار كېيىنكى چاغلاردىمۇ كۆپ قېتىم يۈز بەردى . مىلادىدىن بۇرۇنقى 632- يىلى بىر قېتىملىق جەڭدە ئەفرا سىياپ مۆكۈپ ياتقان دۈشمەننىڭ ئاتقان ئوقىدا ھالاك بولدى . تۇران زىمىنىدا ياشاۋاتقان ساك ، ئاۋار - ئارىيان ، ھۇنگار ، تۇرا ، تۈرك . . . قەبىلىلىرى ئۇلۇغ پادىشاھ ئەفرا سىياپنىڭ ئۆلۈمىگە يىغلاپ قوشاق قېتىشتى . تۇمارىس زامانىسىغا كەلگەندە بۇ قوشاقلار كۆپىيىپ ، بېيىپ نەچچە يۈز كوپلىتلىق مەشھۇر داستانغا ئايلاندى . پادىشاھ - خانلار ، ئاقساقال - سەركەردىلەر ، باقشىلار (ئالىم، ئالدىن بىشارەت بەرگۈچى)ئۆلسە ئاشۇ داستان ئاھاڭىغا سېلىنىپ ئۇقۇلاتتى . توي تۆكۈن ، بەزمە - سۇرجەك (مەشرەپ) لەردىمۇ ئاۋال ئەفرا سىياپ كۈيلەنگەن ئەشۇ قوشاقلار ئۇقۇلۇپ ئاندىن باشقا ناخشىلارغا ئۆتەتتى .چوپانلار ، ئوۋچىلار ، چەۋانداز - جەڭچىلەر نىڭ كۆپىنچىسى بۇ قوشاق - داستاننى يادقا بىلەتتى ۋە باللىرىغا ئۈگىتەتتى .

ھارۋىلار سېپىنىڭ ئالدىدا كەڭ ساي دۆەنلىك چاقلىرى بىرونىزدا چەمبەرلەنگەن ، شۇتىسىغا تۆت ئاق ئات قوشۇلغان شاھانە ھارۋا كەلمەكتە ئىدى . ھارۋىدا تۇمارىس ئولتۇراتتى . ھارۋىنىڭ ئىككى يېنىدا ئۈچلۇق تىرە قالپاق ، تېرە پەشمەت كيگەن ، سىدىرىم (تاسما ، كەمەر) لىرىغا ئەگنەك (قىلىچ) ئاسقان ئالتە چەۋانداز ۋە تۇمارىسنىڭ قىرناق (چورە ، دىدەك) تۆتى ئاتلىق ھالدا كېلەتتى . تۇمارىس ئوغلى سپارگاپىرىسنىڭ توي مەرىكسىنى ئۆتكۈزگەن بۇلۇپ ، شۇ تاپتا ئۇ كىلىن كۆچۈرۈپ كېلىۋاتاتتى . كېلىن - ئىلى ۋادىسىدىكى قۇز ئوردا (ئىلىدىكى قاش دەرياسى بۇيىغا بىنا قىلىنغان شەھەر) ئاقساقىلىنىڭ گۈزەللىكتە تەڭدىشى يوق ، ساھىپجامال قىزى - زارىنا ئىدى . قۇز ئوردو - ئەفرا سىياپنىڭ قىزى قەزۋىن ئۆز نامىغا بىنا قىلدۇرغان شەھەر ئىدى . ئۇ قوينى كەڭ ، ساپ ھاۋالىق ، باغۇ بوستانىق گۈزەل دىيار ئىلىدا ئۆسكەچكىمۇ ،ياكى ئالى نەسەپلىك ئائىلىدە تۇغۇلغاچقىمۇ ، ئىشقىلىپ بالقاش كۆلى (قازاقىستاندىكى بىر كۆل (، دەشتىئاتا (گەنسۇدىكى دۇنخۇاڭ) ، ئىلى ۋادىسى ، پەرغانە (ئۆزبېكىستاننىڭ رايۇنى (، تەڭرىتاغ ئەتراپلىرى ، ئوردۇ كەنت (ھازىرقى قەشقەر) ۋە ھىندىقۇش (جۇڭگۇ ، ھىندىستان ، پاكىستان ، ئافغانىستان چىگرىلىرىدىكى تاغلار) تاغلىرىنىڭ ئېتەكلىرىدە ياشايدىغان قەبىلە - قەۋملەر ئارىسىدا گۈزەللىكتە داڭقى بار ئىدى ، تېرىدىن نەپىس ئىشلىنىپ تىكىلگەن تويلۇق كيىملەر ئۇنىڭ زىبا بەستىگە بەكلا ياراشقانىدى . قالپىقى ، بوينى ، قۇلاقلىرىغا ئېسىلغان جىنجۇ (ئۈنچە مەرۋايىت ، گۆھەر) لار ئۇنىڭ ھوسنىگە ھۆسن قوشۇپ تۇراتتى .

توي كۆچۈرگۈچىلەر قۇز ئوردۇدىن ئۇزاپ چىققاندىن بۇيان قارلىق چوققىلىرى پەلەككە تاقاشقان تاغلار ئارىسىدىن ، تىك خەتەرلىك داۋانلار ئارىسىدىن ئۆتتى . سوقماق ئىگىز - پەس يانباغىرلاردا ئايلىنىپ ماڭدى . قىيىن- قۇچۇرا ئورمانلىقلىرى ئارىسىدىن يول تاپتى . كۆز ياتقۇسىز - كەڭ يايلاقلارنى ئارقىدا قالدۇردى . قۇملۇقلار ، دەشتىلەر ، يايلاقلاردا سەپەر توختىماي داۋام قىلدى . كېچە بىلەن كۈندۈز ئالمىشىپ تۇردى . شام تاڭغا ئۇلاندى ، ئادەملەر چارچىدى ، تالچىقتى . ئات كالىلار ھالسىرىدى ، بىراق سپار گاپىرىس سەپەر

ئازاۋىنى قىلچە سەزمىدى . ئۇ ھەممىنى ئۇنۇتقان ھالدا ئۆز قەبىلىسىنىڭ نامىغا مۇناسىپ ـ ماسساگېتلارچە چىدام ۋە باتۇرلۇق بىلەن ھەركەت قىلاتتى . ماسساگېتلار ـ مەشھۇر ساك قەبىلىلىرى ئىچىدىكى ئەڭ باتۇر ، جەڭگىۋار بىر ئۇرۇق بولۇپ ، ئۇلۇق باتۇر ساكلار دىگەن مەنىنى بىلدۈرەتتى . ئۇلار تۇمارىسنى سۆيۈملۈك ، مېھرىبان دانىشمەن ئانا سۈپىتىدە ياخشى كۆرەتتى ، ھورمەتلەيتتى ۋە ئۇنىڭ ئەمرىپەرمان ، تۇغراغ) بۇيرۇق (لىرىنى جان پىدالىق بىلەن بىجا كەلتۈرەتتى ، ماسساگېتلار ئاسىيادىكى باشقا قېرىنداش قەبىلە ـ ئۇرۇقلارغا ئوخشاشلا كۆچمەن تۇرمۇش كەچۈرەتتى ، سۇ ياىلاق قوغلىشىپ چارۋا باقاتتى . سپارگاپىرىس تۇمارىسنىڭ يالغۇز ئوغلى ئىدى ، شۇ تاپتا ئۇنىڭ قەلبىدىكى خۇشاللىق ۋە بەخت تۇيغۇلىرىنى تەسۋىرلەشكە تىل ئاجىز ئىدى . تۇمارىسمۇ توي قىلىش ، كېلىن يوتكەش دەبدەبىسى بىلەن مەستخۇش بولۇپ ، قانچىلىك يول باسقانلىقىنى بىلمەيلا قالدى . ھارۋىلار سىپى ياكسارتىس (سىر دەرياسى ، ئۆزبېكىستاندا) دەريا ۋادىسىغا يېقىنلاپ بارماقتا ئىدى . ئۇلارغا نۇرغۇن ساك كۆچمەنلىرى ئەگىشىۋالغان ئىدى . ياىلاقلار ، ئېدىرلار ، سازلىق ـ جاڭگاللار ، قۇملۇقلار بىر بىرىگە ئۇلۇشۇپ ئۇپۇققىچە سوزۇلۇپ باراتتى . تۇمارىسنىڭ ئالدىدا ـ چوقاينىڭ يېنىدا گىدىيىپ ئولتۇرغان قېرى ھارۋىكەش تىلما قامچىسىنى پات پات ھاۋادا سىلكىپ ـ تارسىلدىتىپ ئاتلارغا ھەيۋە قىلاتتى . ئاتلار گاھ چاپاتتى ، گاھ يورغىلايتتى ، گاھ توختايتتى . قىز كۈچۈرگۈچلەر دەررۇ گۈلخان يېقىشاتتى . كاۋاپ ھىدى ئەتراپقا تارقايتتى . يۇلتۇزلار جىمىرلايتتى ، تاڭ ئاتاتتى . تىلما قامچىنىڭ تارسىلدىغان ئاۋازى ھاۋادا ئەكس سادا پەيدە قىلاتتى . ئاتلار يەنە مېڭىشقا ، مەجبۇر بولاتتى . ئاتلار ھارۋىنى شامالدەك تېز سورەپ ماڭغاندا قېرى ھارۋىكەش :

ـ ئوغۇر ! ئوغۇر ! (ئوڭۇشلۇق بولسۇن ، خەيرلىك بولسۇن) ـ دەپ ۋاقىراپ قويااتتى .

كۆز شامىلىدا دەل دەرەخلەر ، گۈل گىيالار نىڭ سارغايغان يوپۇرماقلىرى شىلدىرلاپ لەرزان تۆكۈلمەكتە ئىدى . ھارۋا سەپلىرىگە ئەگىشىپ كېلىۋاتقانلار بىردىن ـ ئىككىدىن قېقىلىپ ، يەنە باشقىلىرى قوشۇلۇپ كېلەتتى . يول تۆگىمگەنسىرى تۇمارىسنىڭ مەستخۇشلۇقى يوقۇلۇپ ئۆزىچە خىيالچان بولۇپ قالدى . ئەجداد ـ بوۋىلىرىنىڭ ، ئاتا ئانىسىنىڭ كەچۈرمىشلىرى ، ئۆزى بېسىپ ئۆتكەن ھايات مۇساپىسى كۆز ئالدىدىن بىر بىرلەپ ئۆتەتتى .

بىر كۈنى ، سەل سوغ لېكىن ئۇچۇق ھاۋادا بىر توپ كەپتەر ھارۋا سەپلىرىنىڭ ـ زارىنا ئولتۇرغان ھارۋا ئۈستىدىكى بوشلۇقتا ئايلىنىپ پەرۋاز قىلىشقا باشلىدى . بىر توپ موللاقچى كەپتەر نوۋەتلىشىپ يۇقىرىغا ئۆرلەپ ، قاناتلىرىنى پاقىلدىتىپ ئاۋاز چىقىرىپ موللاق ئاتتى ـ دە يەنە ئۆز توپىغا يېتىشۋالدى . كەپتەرلەرنىڭ قىزىقارلىق ھەركىتى داۋام قىلىۋاتقاندا تۇيۇقسىز بىر لاچىن كۆك قەرىدىن غۇيۇلداپ ئۇچۇپ چۈشتى دە كەپتەرلەر توپىغا ئۆزىنى ئۇردى ، بىر كەپتەر تۈكلىرىنى توزۇتقان پېتى پەسكە موللاقلاپ چۈشۈشكە باشلىدى . باشقا كەپتەرلەر تەرەپ تەرەپكە قاڭقىشتى .ھارۋىلاردىكى ئاقساقاللار ، سەركەردىلەر ، ئاياللار ، قىزلار ، باخشى پالچىلار ۋە چەۋەندازلار ئارىسىدىن قىيا چىيا چۇقان سورەن كۆتۈرۈلدى . تۇمارىس خىيالدىن چۆچۈپ ئۆزىگە كەلدى . بېشىنى ئېگىپ سايىۋەن گىرۋىكىدىن كۆككە قارىدى . لاچىن ھاۋدا بىر پېقىراپ ـ ئايلانغاندىن كېيىن قارا قاناتلىرىنى كەڭ يېيىپ پەسكە شۇڭغۇدى ۋە يەرگە چۈشۈپ كېتىشكە ئاز قالغان ئولجىسىنى ئۆتكۈر تىرناقلىرى ئارىسىغا قىسىپ يەنە ھاۋاغا كۆتۈرۈلدى ـ دە دەريا تەرەپكە ئۇچۇپ كەتتى . ئەشۇ ھادىسىنى دەسلەپ قىزىقىپ كۆرگەن زارىنا كېيىنكى ئېچىنىشلىق كۆرۈنۈشتىن سەسكىنىپ كۆزلىرىنى چىڭ يۇمۇۋالدى ، ۋۇجۇدىنى سوغ تىترەك باستى . >> كەپتەرلەر نىمە ئۈچۈن دەل مېنىڭ باش ئۈستۈمدە ئۇچىدۇ ؟ لاچىن نىمە ئۈچۈن باش ئۈستۈمدە بىر كەپتەرنى سۈقۈپ ئۆلتۈرىدۇ ؟ بۇ بىر شۇملۇقنىڭ ئالامىتمۇ قانداق ؟ بۇ ھادىسە ھاياتىم بىلەن مۇناسىۋەتلىكمۇ يوق ؟ يۇرتقا بارغان ھامان قېرى باخشىنى تېپىپ پال ئاچقۇزىمەن << تۇمارىسنىڭ يۈرىكىمۇ ۋىژىلداپ ئېچىشتى . ئۇ ، لاچىن كەتكەن تەرەپكە مۆڭلۈنۈپ قاراپ ئۇلۇغ كىچىك تىنىدى ، چۈڭقۇر ، كۆكۈش كۆزلىرى ياشقا

تولدى ، قاڭشارلىق بۇرنى ئۇستىدە تەر تەپچىردى . ئېرى تەرتىۋارۇ هايات بولغان بولسا ، ئوغلى سپارگا پىرىسنىڭ بالاغەتكە يىتىپ ، ئات مىنىش ، قىلىچۋازلىق - نەيزىۋازلىقتا كامالەتكە يېتىپ ئاجايىپ باتۇر ، مەرد چەۋانداز بولۇپ يىتىشكىنىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ قانچىلىك سۆيۈنۈپ كىتەر ئىدى - ەە ؟ تېخى يەنە ئوغلىنىڭ تۈيىدا ئۆزى باش بولاتتى . ئۆز جەمەت تۇققانلىرى بىلەن قۇدىلاشقىنىغا ، گۈزەل زارىنانىڭ ئۆزىگە كېلىن بولغىنىغا قانچىلىك پەخىرلىنىپ كېتەر ئىدى - هە ؟ نەۋرە كۆرگەندە بولسا خوشاللىقتىن تېرىسىگە سىغماي قالارمىدىكىن ؟ ئەپسۇس ، ئۇ بۇ ئىشلارنى كۆرەلمىدى ، دۇنيادىكى تىنىچسىزلىقلار ، ئايىقى ئۈزۈلمەي داۋام قىلغان يېغى جەڭلەر ئۇنىڭ هاياتىغا ، گۈزەل ئارزۇ ئارمانلىرىغا بەرهەم بەردى .

سپارگاپىرىس تۇغۇلۇپ قىرىقى توشقان كۈنى قۇز ئوردۇدىن كەلگەن بىر باخشى سپارگاپىرىسنى يۇيۇندۇردى ، ئاندىن تەرتىۋارۇ بىلەن تۇمارىسنىڭ هۇزۇرىدا غىزالىنىپ ئولتۇرۇپ : >> پال تاشلىرىم شۇنداق بىشارەت بېرىدۇكى ، بۇ ئەلگە يېغى كېلىدۇ ، كەيخۇسراۋ ئاتلىق ياۋۇز بىر پادىشاھ باسقۇن قىلىپ كىلىدۇ ، هۇشيار ۋە ئاگاھ بولۇڭلار !<< دېدى . شۇندىن كېيىن تەرتىۋارۇ مۇ ، تۇمارىسمۇ هەر دائىم سەگەك هۇشيار بولۇپ يۈردى . ئەمما چىگرا تەرەپ تىنىچ م خاتىرجەم ئىدى ، ئەش ۇ كۈنلەر ئەھمانىلار سۇلالىسىدە تىنچ ئۆتمىدى . كەيخۇسراۋنىڭ ئانىسى خېلى بۇرۇن بىر كۈنى : >> چۈشۈمدە قۇرسىقىمدىن بىر تۈپ ئۈزۈم دەرىخى ئۈنۈپ چىقتى ، ئۈزۈم دەرىخى ناهايىتى تىز شاخلاپ ، بۈك باراقسان هالغا كېلىپ ئۆكۈز (ئامۇ دەرياسى) دەرياسى بىلەن ياكسارتىس دەرياسىنىڭ ئۈستىنى چۈمكىۋالدى << دېدى . كەيخۇسراۋ ئانىسىنىڭ چۈشىنى ئوردىدىكى ۋەزىر - ئاقساقاللارغا ، باقشى قۇرئەنداز (پال سالغۇچى) لارغا سۆزلەپ بەردى . ئۇلار ياش پادىشاھنى قۇترىتىپ ۋە ئىلھاملاندۇرۇپ ، بۇ چۈشكە >> سەن دۇنيانىڭ تەگرى تەرىپىدىن يارىتىلغان هۆكۈمرانى بولۇپ ، شانۇ شەۋكەت ، سەلتەنەت ئىچىدە دەۋران سۈرىسەن ! << دەپ تەبىر ئېيتىشتى ۋە ئۇرۇش قىلىشقا دەۋەت قىلدى . شۇنىڭ بىلەن كەيخۇسراۋ بىر نەچچە ۋاقىت جىددى هەركەتكە كېلىپ هەربى تەييارلىق ئېلىپ باردى .

ماسساگىتلارنىڭ باقشىلىرىمۇ ناهايىتى يىراق ئەلدىكى كاتتا بىر ئايالنىڭ كۆرگەن چۈشلىرى توغرىسىدا سۆزلىشەتتى ، ئەمما تۇران زىمىنىنىڭ چىگرىلىرىدىن هىچقانداق شەپە كەلمەيتى . مۇبادا ئۇرۇش بولۇپ قالسىمۇ ماسساگىتلار قىلچە قورقۇپ ، تەمتىرەپ قالمايتتى ، تەرتىۋارۇ جەڭگە ماهىر ، زەبەرداس ئەر ، داڭلىق سەركەردە - قۇماندان ئىدى ، تۇمارىسمۇ ئۇنىڭدىن قېلىشمايتتى . ئارىدىن خېلى ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ،يەنى سپارگاپىرىس بەش ياشقا كىرگەن يىلى - مىلادىدىن بۇرۇنقى 546- يىلى ئىران ئەھمانىلار پادىشاسى كەيخۇسراۋ تۇرانغا تاجاۋۇز قىلدى ۋە ئۆكۈز دەرياسى ۋادىسىغىچە بېسىپ كىردى . ئەفرا سياپ ۋە ئوغلى ئارجاسايىپ ، ئەفرا سياپنىڭ ئىنىسى گەرسىۋەز قاتارلىق ئۇلۇغ باتۇر ئەجداتلىرىنىڭ روھىنى ئۆزىدە مۇجەسسەملەندۇرگەن سەركەردە تەرتىۋارۇ بىرۇنىزا دۇبۇلغا ب ىرۇنىزا ساۋۇت ، بىرۇنىزا ئۇتۇك كىيىپ ، قۇرال ياراقلىرىنى ئېسىپ ، ماسساگىت - ساك ۋە باشقا بارلىق تۇرانى قەبىلىلەرنىڭ چەۋاندازلىرىنى باشلاپ كەسكىن جەڭگە ئاتلاندى . ئىرانلىقلار بىلەن تۇرانلىقلار ئوتتۇرىسىدا كەسكىن - شىددەتلىك جەڭلەر باشلاندى ، باشلار كېسىلدى ، قانلار دەريا بولۇپ ئاقتى ، بۇرسلان (قاپلان) ، سىرتلان (بۆرە) ، جەغرى (قارچۇغا) ، بۈركۈت ، توغرۇل (بىر خىل يىرتقۇچ قۇش) لار ،قەرىنجەق (چۈمۈلە) لەر سان ساناقسىز جەسەتلەر ئۈستىدە بەزمە قىلىشقا باشلىدى . هەر ئىككى تەرەپ جىق تالاپەتكە ئۇچرىدى ، ئاخىرى كەيخۇسراۋ مەغلۇپ بولۇپ چېكىندى ، بىراق ، چىگرىدا يەنە بىر قېتىم قاتتىق جەڭ بولدى . تەرتىۋارۇ ئۆزلىرىگە تەۋە بىر گەز ، بىر غېرىچ زىمىن ئۈچۈنمۇ جان تىكىپ ئېلىشتى . دۈشمەن ئۆز ماكانىغا قاراپ بەدەر قاچتى . لېكىن شۇ ئارىدا ەىلىگەر دۈشمەن ئاتقان يا ئوقى تەرتىۋارۇنى ئېغىر يارىدار قىلدى . تۇران لەشكەرلىرى هەم نۇسرەت تۇغىنى هەم يارىدار تەرتىۋارۇنى كۆتۈرۈپ قايتىپ

كېلىشتى . تەرىتۋارۇنىڭ يارىسى بارغانسىرى ئېغىرلىشىپ ئاخىرى ئۆز قارارگاھىدا جان ئۈزدى .
ئەردى ئاشىن تاتۇرغان ،
ياۋلاق ياغىغ قاچۇرغان ،
ئوغراق سۇسىن قايتارغان،
باستى ئۆلۈم ئاختارۇ
يەشمىسى
كىشىلەرگە ئاش تېتىتقان ،
دۈشمەنلەرنى قاچۇرغان،
ئاپەتلەرنى ياندۇرغان ،
بىراق ئۇنى ئۆلۈم يىقتتى .
ماسساگىت ـ ساكلار ئالىپ ئەرتۇڭانىڭ ئۆلۈمگە بېغىشلانغان مەرسىيە داستانلىرىنى ئۇقۇش ئارقىلىق تەرىتۋارۇغا ئۆز قايغۇسىنى بىلدۇردى ۋە ئۇنى ئۇزۇن ۋاقىتلارغىچە ئەسلەشتى .
خىيال ۋە ئەسلىمىلەر تەسىرىدە تۇماريسنىڭ كۆز جىيەكلىرى يەنە ياش بىلەن نەمدەلدى . دادىسىدىن كىچىكلا قالغان سىپاراگاپىرىس سۆيۈملۈك ، ئەقىللىق ئانىسىنىڭ تەربىيىسىدە ئۆستى . ئەنە ئۇ بىر توپ يىگىتلەرنى ئەگەشتۈرۈپ گاھ ھارۋىلار سىپىنىڭ ئوڭ تەرىپىدە ، گاھ سول تەرىپىدە ، گاھ يىراقلاردا ئات چاپتۇرۇپ ، ئويناپ ، ئوۋ ئوۋلاپ يۈرمەكتە . كەچلىرى ئەلياتقۇ مەھەلدە ھېچكىمگە تۈيدۇرماستىن زارىنانىڭ ھارۋىسىغا چىقىدۇ . غەمسىز شوخ يىگىت يېاشلىق مۇھەببەتنىڭ گۈزەل چىمەنزارلىقىدا خۇشال جەۋلان قىلىپ ۋىسال پەيزىنى سۈردۇ .
ـ ئاه ! ـ دەپ تولۇلدى باقشى ئەتراپتىكىلەر ئاگىل ىغۇدەك ئاۋازدا ، ـ تەس ـ تەكىرما (يۇپيۇملاق (، سىۋالىيۇ (قوياش) تەڭرىم ، ساڭا تىۋىنىمىز ، بىزگە مەدەت قىلغايسەن ، ساڭا تىۋىنىمىز !
پۈتكۈل سەپ تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ قۇياشقا تېۋىنىدى ، يەنە يوللىرىنى داۋام قىلدى . تۇماريس ياشلىرىنى سۈرتۈپ يىراققا نەزەر سالدى . كەپتەرنىڭ بەختسىز تەقدىرى خىيالدىن زادىلا چىقىپ كەتمىدى . قېرى ھارۋىكەش ھەدەپ تىلىما قامچىسىنى سىلكىيتتى ، ئاتلار شامالدەك تېز چاپماقتا ئىدى . چاقلار سارغايغان كوكاتلارنى ، يايلاق گۈللىرىنى چەيلەپ ـ مىجىپ ئۆتەتتى . گۈگۈم پەردىسى يېپىلماقتا ئىدى . سوغ شامال يۈزلەرنى چاقاتتى . تۇماريس قىشلىق قارار گاھىغا يېتىپ بېرىش ئۈچۈن يەنە ئۇرغۇن يوللارنى بېسىش كېرەك ئىدى .
قىز كۆچۈرگۈچىلەر ياكسارتىس دەرياسىدىن ئۆتۈپ بىر قونالغۇغا يېقىنلاشقاندا ، تۇماريس يىراقتىن ئۈزىگە قاراپ ئۈچقاندەك ئات چاپتۇرۇپ كېلىۋاتقان ئىككى ئادەمنى كۆرۈپ ھەيران قالدى .ئاز ئۆتمەي ئىككى ئاتلىق خان ھارۋىسىنىڭ روبىروسىغا كېلىپ توختىدى .
ـ ھە ساۋچىلار (خەۋەرچى ، ئالاقىچى) نىمە گەپ ؟ ـ سورىدى تۇماريس .
ـ پاكپۇر (ساكلار ئۆز پادىشاھىنى شۇنداق ئاتايدۇ) ئابا (ئانا ، ئاپا) ـ پاكپۇر تۇماريس ، بىزنىڭ ئەلگە ئەلچى كېلىۋېتىپتۇ .
ـ قايسى ئەلدىن ؟ ـ سورىدى تۇماريس تېخىچە ھەيرانلىقى بېسىلماي سەل قىمىرلاپ قويۇپ .
ـ ئەھمانىسلاردىن ، ـ جاۋاپ بەردى ساۋچىلارنىڭ يەنە بىرى ، ـ ئايغاقچىلارنىڭ ئېيتىشىچە ، توققۇز نەپەر ئەلچى 90 ھارۋىدا ئارمىغان (سوۋغا سالام ، ھەدىيە) ئېلىپ كېلىۋېتىپتۇ .
تۇماريس خانلىق تاجى قادالغان تېرە قالپىغىنى بېشىدىن ئالدى ، قۇيۇق ، قوڭۇر چاچلىرىدىن پۇرقىراپ ھور كۆتۈرۈلدى . چاچلار ئۇنىڭ قۇلاقلىرىنى يېپىپ يەلكىلىرىدە دولقۇنلاتتى ،بۇغداي ئوڭ ، زاڭاقلىرى سەل كۆتۈرۈلگەن ، سىلىق يۈزى ئىككى ياندىن قورشاپ تۇرغان چاچلار ئارىسىدا ئاجايىپ گۈزەل ، لاتاپەتلىك كۆرۈنەتتى . ئالمىدەك يۇمۇلاق ئىڭىكى ۋە چىرايلىق ئۇزۇن بوينى ، ئاياللارغا خاس خۇشپىچىم ، قۇۋۋەتلىك گەۋدىسى ئۇنىڭغا بىر خىل غۇرۇر ، ئۇلۇغۋارلىق بەخش ئەتكەنىدى . كەڭ ، چىرايلىق پىشانىسىدە نۇر شولىسى چاقنايتى ، ئۇ ، تەرلىرىنى ئاستا سۈرتتى . تەرىتۋارۇ نىڭ ئۆلۈمىدىن كىيىن ئۇ كەيخۇسراۋ

بىلەن ئەككى قېتىم ئۇرۇش قىلغانىدى . ھاياتىنىڭ بارلىق جاپا مۇشكۇللىرى ، پاجىئەلەر بىلەن نۇسرەت ، بەخىت گىرەلىشىپ كەتكەن قىسمەتلەر تۇپەيلى ھەممىشە ئۆتتەك چاقناپ تۇرىدىغان سۇرلۇك ، كۆكۈش كۆزلىرىگە ئەمدىلىكتە تەگسىز خىياللار سايە تاشلىغانىدى . ئۇ ، يىراقلارغا تىكىلىپ تۇرۇپ مۇڭداق دىدى :

- ئۇلار ئارمىغانىنى جىق ئېلىپ كەلگەن ، لېكىن ياخشى نىيەت بىلەن كەلمىگەن . مەيلى ، ئۇلار ئۇبدان كۈتىۋېلىنسۇن ، مەن دەررۇ يېتىپ بارىمەن !

ساۋچىلار قانداق تېز كەلگەن بولسا ، يەنە شۇنداق تېز لىكتە يېنىپ بىر ئىددىرلىقتىن ئۇتۇپلا كۆزدىن غايىپ بولدى . كۈن ئولتۇرۇش ئالدىدا باقشىلارنىڭ يىتەكچىلىكىدە ھەممەيلەن كۈن پېتىشقا قاراپ تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ تېۋىنىش مۇراسىمىنى ئادا قىلدى . گۇگۇم مەزگىلىدە تۇمارىس ئۆز ھارۋىسىغا ئاقساقال سەركەردىلىرىنى يىغدى . باشقىلار كەچلىك غىزا ئۈچۈن ئوت يېقىشماقتا ئىدى . يىقىن ئەتراپتىكى كۆچمەنلەر ئۆز پادىشاھىنىڭ بۇ يەرگە چۈشكۈن قىلغانلىقىنى ئاڭلاپ كېلىپ ، قوي كالا ۋە ئوۋ غەنىمەتلىرىنى ھەدىيە قىلدى ، سىپارگاپىرىس زارىنانىڭ ھارۋىسىدا غىزالىنىشقا تۇتۇندى ، ئاقساقاللار ، سەركەردىلەر ، ئەھمانىلار ئەلچىلىرىنىڭ كېلىشى بىز ئۈچۈن ياخشىلىقتىن دېرەك بىرەمدۇ يوق ، دىگەن مەسىلە ئۈستىدە مۇلاھىزىگە چۈشۈشتى ، تۇمارىس ئىشىنىڭ نەق ئۆزىگە كەلگەندە بىر قارارغا كېلىش كىرەكلىكىنى ئېيتتى .

مىلادىدىن بۇرۇنقى 530 - يىلى

سۇبھى يورۇپ ، شەرق ئاسمىنى سۈزۈلگەن چاغدا تۇمارىس بىلەن سىپارگاپىرىس تاڭشۇرۇلۇپ - توقۇلۇپ تەييار قىلىنغان ئاتلىرىغا مىنىشتى - دە ، خەزەر دېڭىزى (ئارال كۆلى) تەرەپكە كېتىشتى . تۇمارىس ئاددى ماسساگىتلارچە تېرە بەرتۇ (كەمزۇل ، پەشمەت) ، تېرە باشماق (ئاياغ كىيىم) كىيگەنىدى . بۇزغۇپ تۇرغان بۇلۇق چاچلىرى ئۈچلۇق تىرە قالپىقى ئاستىدىن بېلىگىچە ساڭگىلاپ چۈشكەن بۇلۇپ ئىزغىرىن ، مۇزدەك سوغوق تاڭ شامىلىدا توختىماي يەلپۈنەتتى . سىپارگاپىرىس ئانىسىنىڭ نەگە باشلاپ ئاپىرىدىغانلىقىنى بىلمەيتى . >> نەۋرۇز بايرىمى ئۆتكۈزۈلىۋاتسا ، - دەپ ئويلايتتى گاراڭ ھالدا ، - ئانام مېنى زارىنا بىلەن ئوينىغلى قويماي نەگە ئېلىپ بارىدىغاندۇ ؟ زارىنا كۆزلىرىگە ياش ئالغان پېتى قالدى . ئاھ زارىنا ، سۇيۇملۇكۇم .<< ئاتلار شامالدەك تېز چاپماقتا ئىدى تاڭنىڭ خىرە شىرە يورۇقىدا قۇم بارخانلىرى كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى . سىپارگاپىرىس ئويغا چومدى . زارىنا كېلىن بۇلۇپ كەلگەندىن بۇيان سىپارگاپىرىسنىڭ ھاياتى ئۆزگىچە تۇس ئالدى . زارىنا ئەقىللىق ، جەسۇر قىز ئىدى ، تۇمارىسقا ئوخشاشلا چاقماقتەك تېز ، ئۈچۈق ، كەسكىن سۆزلەيتى ، ھەر بىر ئىشنى ئىدىتلىق ، قائىدە يوسۇنغا تەۋۇرلاپ ، ھەقدادىغا يەتكۈزۈپ ئادا قىلاتتى ، كۆچمەن تۇرمۇشنىڭ جاپا مۇشەققەتلىرىدىن قىلچە ۋايسىمايتتى ، ئۇنىڭ گۇلدەك گۈزەل ھوسنى ، بەرنا قامىتى مەغرۇرانە تىكىلىشلىرىدىن ئاجايىپ بىر جەزىبە - مەپتۇنكارلىق ئەكس ئېتىپ تۇراتتى . ئۇ ، مۇھەببەت گۇلشىنىدە يايرايتتى ، ۋىسال شارابىدىن مەس بۇلاتتى . ئەفراسياپنىڭ ئەۋلادى بۇلۇش سۈپىتى بىلەن ئۇ تۇمارىستىن قالسىلا ماسساگىت قىز ئاياللىرى ئىچىدە ھۆرمەتكە سازاۋەر ئىدى

ھېلقى چاغدا ، ھارۋىلار ئۈستىدە ئايلىنىۋاتقان كەپتەرلەرنىڭ بىرىنى لاچىن سۇقۇۋاتقان كۆرۈنۈش پات پات ئىسىگە كېلىۋالاتتى . باقشى ئۇنىڭ ئاشۇ ئىش تۇپەيلى پەيدا بولغان ئەندىشىسىنى تۇگىتىش ئۈچۈن : >> ئۇ ئىشنىڭ تەقدىرىڭ بىلەن مۇناسىۋىتى يوق دەپ قويىدى ، لېكىن ئۆزى شۇئان زارىنانىڭ يېنىدىن چىقىپ خىلۋەت بىر جايغا باردى دە پال تاشلىرىنى قايتىدىن شاراقلاتتى ، بىشارەت ئوخشاش ئىدى . باقشى بىر ھازا جىمىپ كەتكەندىن كىيىن بۇتىلاقتەك بوزلاپ يىغلاپ كەتتى ، قۇياشقا تىۋىندى بىلگەنلىرىنى سىر تۇتۇشقا قەسەم قىلدى . زارىنا ھامان خۇشھال بەختلىك ئىدى . سىپارگاپىرىسمۇ ئۆز بەختىدىن مەمنۇن ئىدى ، ئوۋغا چىققاندىمۇ ، چەۋەندازلىق ماھارىتىنى مەشىق قىلغاندىمۇ زارىنانىى پەقەت ئىسىدىن

چىقارمايتتى .تۇران زىمىندا ئەنە شۇنداق قىش ئۇزۇپ كەتتى ، بىراق تۇمارىسنىڭ ئەسلىدىكى قىزغىن ئۇچۇق كەيپىياتىدىن ئەسەر يوق جىمغۇرلىشىپ كەتتى .

سىپارگاپىرىس ئانىسىنىڭ نىمە ئويلاۋاتقانلىقىنى بىلىشكە ئانچە قىزىقىپ كەتمەيتتى ، ئەمما ئانىسىنىڭ ئەتراپىدا پەرۋانىدەك ئايلىنىپ يۈرەتتى . تۇمارىس ئەھمانىلار ئەلچىسى بىلەن كۆرۈشكەندىن كىينلا داۋاملىق چىرايى تۇتۇلىدىغان ، كەمسۆز بۇلۇپ قالدى . تۇمارىسنىڭ ھۇزۇرىدىكى ئاقساقاللار ، دانىشمەن ـ سەركەردىلەر ، باقشىلار ئۇنىڭ ئىچكى خاپىلىقىنى چۈشىنەتتى ، ئەمما ھىچكىم بۇ توغرىدا ئېغىز ئاچمايتتى . چۈنكى ، ئۇلارمۇ پۈتكۈل ماسساگىت ـ ساكلارمۇ تۇمارىسنىڭ ئەقلىگە ، جاسارىتىگە ئىشىنەتتى ، تۇمارىس مەرد ، ئالىي پەزىلەتلىك ، قەھرىمان ، دانا ئايال ئىدى ، ھەر قانداق قىيىن ـ مۇشكۈل مەسىلىلەرگە چۈقۇم ئاقىلانە تەدبىر بەلگىلەيدىغان پاراسەت ساھىبى ئىدى .

ئىككى ئات ئۇچقاندەك چاپاتتى . قۇياش كۆتۈرۈلگەن ھامان ئانا بالا ئاتلىرىدىن چۈشۈپ شەرققە قەرەپ تىزلاندى ـدە تىۋىنىشتى ، ئاندىن يولنى داۋان قىلدى . قۇياش ئاغامچا بويى ئۆرلىگەندە ئۇلار بىر ئېدىرلىق ئوتتۇرسىدىكى ئېگىز دۆڭ يېنىغا كىلىپ توختاشتى . خەزەر دېڭىزى يىراقتىن تۇمانغا پۈركەنگەن ھالدا كۆرۈنۈپ تۇراتتى . تۇمارىسنىڭ كۆزلىرىدە غايىبانە بىر نۇرلۇق شولا چاقناپ ئوتتى .

ئوغلۇم ، ـ دىدى تۇمارىس بىر تۈپ شۇمشە (ئادەملەر يەيدىغان بىر خىل گىياھ) گە قاراپ بىر ئاز سۈكۈتتە تۇرغاندىن كىيىن ، ـ ئەشۇ گىياھنى ئۆستۈرگەن تۇپراقنىڭ ئاسغا ئاتاڭ تەرىتۋارۇ كۆمۈلگەن ، ئۇنىڭ يېنىغا لىقمۇ لىق شاراپ تولدۇرۇلغان ، كومزەك بىلەن بىللە كۆمۈلگەن (ساكلار ئولگەنلەرنىڭ يېنىغا بىر كومزەك شاراپ قويۇپ بىللە كۆمەتتى) ، دىمەك ئاتاڭنىڭ جەسىدى ئەبەدى چىرىمەيدۇ ، روھى ئەبەدى ئۆلمەيدۇ ، ئۇنىڭ روھى ئاللىقاچان سېنىڭ ۋۇجۇدۇڭدا تىرىلگەن ، بۇ گېپىم ھەر قاچان ئىسىڭدە بولسۇن !

سىپارگاپىرىس تارام تارام ياش تۆككەن ھالدا ئاتىسىنىڭ ئۆلۈمگە قايغۇرۇپ ، تۇپراققا قاراپ تەزىم قىلدى . تۇمارىس سۆزىنى داۋام قىلدى :

ـ ئىرانلىقلارنىڭ ئەھمان ئاتلىق يېتەكچىسى قۇراللىق ئىسيان قىلىپ مىدىيە پادىشالىقىدىن ئايرىلىپ چىقىپ مۇستەقىل بولىۋالغانىكەن ، شۇندىن بېرى ئەھمان ۋە ئۇنىڭ ئەۋلاتلىرى بىزنىڭ زىمىنىمىزغا دائىم تاجاۋۇز قىلىپ تۇرغانىكەن ، بىزنىڭ بوۋا ئاتىلىرىمىزمۇ ئۇلارغا قارشى ئۇرۇش قىلغانىكەن . مەسىلەن ئەڭ ئۇلۇق بوۋىمىز پادىشاھ جەمشىت ئىكەن ، ئۇنىڭ ئوغلى ئەفرىدۇن ، ئۇنىڭ ئوغلى تۇر ئىكەن ، تۇر ئۇزۇن يىل پادىشاھلىق قىلغانلىقتىن بۇ زىمىن تۇران دەپ ئاتالغانىكەن ، تۇر ئەھمانىنىڭ ئوغلى تىسفىسنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشى ئۇرۇش قىپتۇ ، تۇرنىڭ ئوغلى يەسۇ بەخ (تارىخى مەنبەلەردە ھۇشەڭ دەپ ئاتالغان (تىسفىسنىڭ ئوغلى ئارىيامۇنىنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشى ئۇرۇش قىپتۇ . يەسۇ بەخنىڭ ئوغلى ئەفرا سىياپ يەنى ئالىپ ئەر تۇڭا دەپ ئاتالغان ئۇلۇغ بوۋىمىز ئارىيامۇنىنىڭ ئوغلى قوبىينى 1 نۆدەرنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشى ئۇرۇش قىپتۇ ، ئۇرۇش ئۇزۇن يىل داۋام قىپتۇ . ئەفرا سياپنىڭ ئوغلى ئارجاسپ ـ يەنى مېنىڭ چوڭ دادام ۋە ئەفرا سىياپنىڭ ئىنىسى گەرسۋەزمۇ قۇبىينى 1 نۆدەرنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشى ئۇرۇش قىلغان . ئەمدىچۇ ئوغلۇم ، ئىسىڭدە بولسۇنكى تەرىتۋارۇ بىلەن مەن قۇبىينى 1 نۆدەرنىڭ نەۋرىسى ، مۇنى چەھرەنىڭ ئوغلى ، ئەھمانىلار سۇلالىسىنىڭ زىمىنىنى كېڭەيتىپ ، قۇدرەتلىك ئېمپىرىيە ھالىتىگە كەلتۈرگەن مەشھۇر پادىشاھ ، ئاچكۆز كەيخۇسراۋنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشى ئۇرۇش قىلدۇق . ئاتاڭغۇ شۇنداق ئۇرۇشلارنىڭ بىرىدە ئېغىر يارىلىنىپ كىيىن قازا قىلدى . ئۇندىن كىيىنمۇ مەن كەيخۇسراۋ بىلەن ئىككى قېتىم ئۇرۇش قىلدىم . بۇندىن كىيىنمۇ بۇنداق ئۇرۇشلار يەنە يۈز بېرىشى مۇمكىن . ئەل يۇرتنى تاجاۋۇزچىلاردىن قوغداش بىزنىڭ بۇرچىمىز ، ئىسىڭدە چىڭ تۇت !

سىپارگاپىرىس ناھايىتى ئۇزۇن ، قىزىقارلىق بىر قىسسە ـ دەرىس ئاڭلىغاندەك بولدى . ئۇ ئېتىغا غەزەپ بىلەن بىر قامچا ئۇردى . قاغجىراپ كەتكەن دالا باغرىدا ئوت چۆپلەر

ئەمدىلەتىن بىخ سۆرۈشكە باشلىغانىدى . سىپاراگاپىرىس ئاتىسىنى ئويلايتتى ، ئاتىسىنىڭ مەردانە - جەسۇر قىياپىتىنى خىيالەن كۆز ئالدىغا كەتۈرەتتى . يۈرىكى غەزەپ ، قىساس يالقۇنلىرىدا لاۋۇلداپ ياناتتى ، تۇمارىسمۇ ئۇنىڭ دەل مۇشۇنداق ھسياتقا كىلىشىنى سۆزلەپ ئۆتمۈش توغرىسىدا سۆزلىگەنىدى . ئۇ ، ئات ئۈستىدە ئاستا كېتىۋېتىپ خىيالغا چۆمدى . ئەلچىلەر بىلەن دىيىشكەن گەپلەر ئۇنىڭ خىياللىرىنى چۇلغاپ تۇراتتتى . ئەشۇنداق روھى ھالەتلەر ئىچىدە ئۇ غورۇرنىڭ قاتتىق خورلۇققا ئۇچرىغانلىقىنى ، ۋىجدانىنىڭ ئازاپلىنىۋاتقانلىقىنى ئاستا - ئاس تا چۇڭقۇر ھىس قىلاتتى . ئەشۇ خورلۇق ۋە ئازاپ ئۇنىڭ غالىپ جەڭچىلەرگە خاس يۈكسەك ئىرادىسىنى تېخمۇ چىڭ تاۋلايتتى .

كۆزدە تۇمارىس قىز كۆچۈرگۈچىلەرنى سالامەت ئېلىپ بېرىش ۋەزىپىسىنى ئاقساقاللارغا تاپشۇرۇپ ، ئۆزى بىر بۆلەك چەۋانداز - پاسىبانلىرى بىلەن ئالدىن يولغا چىققانىدى ، ئۇ ، كېچە - كۈندۈز توختىماي ئات چاپتۇرۇپ قارار - گاھىغا كەلگەندە بىر ئاقساقال : >> ئەي ھورمەتلىك كاڭ (پادىشاھ ، ساكلار تىلى) ، ئەلچىلەر كەلگىلى ئىككى كۈن بولدى ، ئۇبدان مېھمان قىلدۇق ، ھازىر ئۇلار سىزنى كۈتۈپ ئولتۇرىدۇ << دىدى . تۇمارىس ئالدىراپ كەتمىدى . ئۇ شۇ كېچىنى قانغىچە ئۇخلاپ ھاردۇقىنى چىقارغاندىن كىيىن ، يۇيۇنۇپ تارىنىپ ئاندىن سەھەردە ئاستىغا بۇرسلان ، ئېيىق ، تۈلكە ، بۇغا مارال تېرىلىرى سېلىنىپ ئۈستى سايىۋەن قىلىنغان ۋاقىتلىق قۇبۇل مەيدانىدا ئەلچىلەر بىلەن كۆرۈشتى . ئىككى تەرەپ روبىرو ئولتۇرۇشتى ، تېرە دەستۇرخانلار - ماسساگىتلارنىڭ يىمەك - ئىچمەك ئادىتى بويىچە تۈرلۈك ، مول تاماق - غىزالار بىلەن تولدۇرۇلدى، مەي ش اراپلارنىڭ ئەڭ ئىسىللىرى قۇيۇلدى . دەستۇرخان يىغىشتۇرۇلغاندىن كىيىن ئەلچىلەرنىڭ چوڭى كەيخۇسراۋ ئەۋەتكەن 90 ھارۋىلىق سوغا سالامنى بىر بىرلەپ ئىسمىنى ئاتاپ تۇمارىسقا ھەدىيە قىلدى . ئۇنچە - مەرۋايىتلار ، گۆھەر جاۋاھىرلار ، ئارپا بۇغداي ، خورما ، خورمىدىن ئىشلەنگەن شاراپلار شۇنچە جىق ئىدى . تۇمارىس ئادەت قائىدىگە مۇۋاپىق كەيخۇسراۋنىڭ ھىممىتىگە ۋە ئەلچىلەرگە كۆپتىن كۆپ رەخمەت ئېيىتتى ۋە شۇ جايدىلا يېنىدىكى ئاقساقاللاردىن بىرسىگە ، قۇبۇل قىلىنغان سوۋغاتلاردىن ئىككى ھەسسە كۆپ سوۋغا تەييارلاشنى ، ئەلچىلەر كېتىدىغان چاغدا كەيخۇسراۋغا ئەۋەتىدىغانلىقنى ئېيىتتى . ئاندىن ئىككى تەرەپ رەسمى سوھبەتكە ئۆتتى . تۇمارىس ئىنتايىن مەغرۇر ، ئەدەپلىك قىزغىن بىر قىياپەتتە ئىدى ، كەيخۇسراۋنىڭ قانداق ھىلىلەرنى ئويلاپ ئەلچى ئەۋەتكەنلىكىنىڭ سەۋەپلىرىنى كۆڭلىدە مۆلاھىزە قىلاتتى .

ئەلچىلەرنىڭ چوڭى ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئەۋۋەل ئەھمانىلار سۇلالىسىنىڭ ھەمدە پادىشاھ كەيخۇسراۋنىڭ سەلتەنىتى توغرىسىدا ئاجايىپ دەبدەبىلىك ، پاساھەتلىك سۆزلەرنى ئېيتقاندىن كىيىن مەقسەتكە كۆچتى : >> ئۇلۇغ شاھىنشاھىمىز كەيخۇسراۋ ئالىيلىرى ئۇزۇندىن بېرى سىلىنىڭ ھۆسن ئىقلىمدا يىگانە ، لەتاپەت ، پاراسەت بابىدا تەڭداشسىز ئىكەنلىكلىرىنى ئاڭلاپ غايىبانە ئاشىق بىقارا بولۇپ يۈرگەنىكەن ، بۇ قېتىم سىلىنى نىكاھىغا ئېلىش ئارزۇسى بىلەن بىزنى ئەلچىلىككە ئېۋەتتى << . تۇمارىس ئىتتىك ئورنىدىن تۇردى ، قەلبىدە پەيدا بولغان غەزەپ چىرايىغا تەپتى . >>كەيخۇسراۋ پادىشاھلىك بويتاقمىدى << دەپ سورىدى ئۇ . >> ياق ، - دىدى ئەلچىلەرنىڭ چوڭى ، - كەيخۇسراۋ ئالىلىرى سىلىنى نىكاھىغا ئېلىپ ئەمرىدىكى ھەممە خانىشلىرىنىڭ ئۈستىگە قويۇپ بىرىنچى خانىش قىلماقچى ، شۇ ئارقىلىق سىلىگە بولغان ھورمەت ، مۇھەببىتى پۈتكۈل ئالەمگە نامايەن قىلماقچى ، شۇنداقلا ئىران بىلەن تۇراننى سىلى بىلەن بىرلىكتە سورىماقچى . شاھىنشاھىمىزنىڭ بۇ ئۇلۇق مەقسەتلىرى ئەمەلگە ئاشسا تەڭرىمۇ ، پۈتكۈل ئالەممۇ خۇشال بولىدۇ ، ئەلۋەتتە <<. تۇمارىس غەزىپىنى باسالماي تىترەپ تۇرۇپ :

>> مەككار ! . . . مەن سىزنى بىلمەمدىمەن ؟! << ، بۇ گەپ ئەلچىلەرگە قارىتىلدىمۇ ، كەيخۇسراۋغا قارىتىلدىمۇ ، سوھبەت ئەھلى داماللىققا ئاڭقىرالماي بىر بىرىگە تەئەججۇپ ئىلكىدە قاراپ قېلىشتى . تۇمارىسنىڭ كۆكۈش كۆزلىرى چەكچىيىپ چىرايى قورقۇنۇچلۇق تۈس

ئالدى . ئۇنىڭ كوڭلىدىكىنى ئەمدىلەتىن چۈشەنگەن ئاقساقال ، سەركەردىلەر قىلىچلىرىنى قىنىدىن چىقىرىپ بىردىنلا ئەلچىلەرگە يۈپۈرۈلدى . تۇمارىس : << ئەلچىگە ئۆلۈم يوق ! >> دەپ توۋلىدى دە شارتتىدە كەينىگە بۇرۇلۇپ قۇبۇل مەيدانىدىن چىقىپ كەتتى .

ئەلچىلەر نائىلاج قايتىشقا جابدۇنغاندا ، تۇمارىس كەيخۇسراۋغا ئەۋەتمەكچى بولغان سوۋغىلارنى ئەمەس ، بەلكى ئۇ ئەۋەتكەن سوۋغىلارنى ئەلچىلەرگە ئۆز پېتى قايتۇرۇپ بېرىشكە پەرمان بەردى . شۇ كۈندىن باشلاپ تۇمارىسنىڭ ئۇيقۇسى قاچتى ، ئىشتىھاسى تۇتۇلدى ، ئەقىل نۇرى چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىدە ئاچچىق غەزەپ ئوتى يېلىنجىدى ، گۈزەل چىرايىنى تەگسىز خىياللار بىلەن بۇلۇتى تۇسۇۋالدى . تۇمارىس كەيخۇسراۋنىڭ تۇران زىمىنىنى جەڭ بىلەن ئىشغال قىلىشنىڭ تەسكە چۈشىدىغانلىقىغا كۆزى يېتىدىپ ، ئوز مەقسىتىگە نىكاھ ئەھدىسى ئارقىلىق يەتمەكچى بولۇۋاتقانلىقىنى ئېنىق چۈشىنىپ يەتكەنىدى . كەيخۇسراۋ ھەقىقەتەن ئۇچىغا چىققان ھىلىگەر ، رەزىل ئالدامچى ئىدى .'

ئاتلار يورغىسىنى ئاستىلىتىپ ئالدىرماي بىر خىل رىتىمدا ماڭاتتى . تۇمارىس شۇ قېتىمقى سۆھبەتنىڭ ئوغلىغا دىيىشكە تېگىشلىك قىسمىنى قىسقىچە سۆزلەپ بەردى . بۇنىڭسىزمۇ سپار گاپىرىسنىڭ قەلبىدىكى قىساس يالقۇنى غايەت زور گۈلخانغا ئايلانماقتا ئىدى . نەۋرۇز بايرىمى داۋام قىلىۋاتاتتى . ھەممە يەردە ئادەملەر دېۇدىزى ئورىكەش لەيتتى . داقا دۇمباق ، نەي ـ تۆمرۈك (داپ) سادالىرى ئەۋجىگە چىققان ئىدى . ماسساگىتلار قۇياشقا قاراپ قوللىرىنى پۇلاڭلىتاتتى ، سەكرىشەتتى ، ئىلتىجا قىلىشاتتى . سپارگاپىرىس ئاتىسىنىڭ تۇپراق بېشىدىن ئىنتايىن ئېغىرلاشقان ھالدا قايتىپ كەلدى . ئۇ ، ئانىسى بىلەن خەيرلىشىپلا زارىنانى ئىزدەپ تاپتى . زارىنا بىر چەتتە بايرام ئەھلىگە قاراپ مۇڭلۇنۇپ ئولتۇراتتى ، ئۇ چاچلىرىغا جالا ، قۇلاقلىرىغا تۇلغاچ (ھالقا ، سىرغا (سالغان بولسىمۇ ، سپارگاپىرىسنىڭ يوقلىغىدىن كوڭلى يېرىم ئىدى . سپارگاپىرىس ئۇنى قۇلىدىن تارتقىنىچە خېلى ماڭغاندىن كېيىن ھارۋىنىڭ ئىچىگە ئەكىردى ـ دە باغرىغا باستى ، قەتئى بىر ئاھاڭدا قۇلىقىغا :

ـ مەن بۈگۈن باشقىچە بىر ئادەم بولدۇم ، يەنى ھەقىقى بىر ئادەم بولدۇم ، ـ دىدى پىچىرلاپ .

زارىنا كۈلۈپ كەتتى ، ئۇنىڭ نەزىرىدە سپارگاپىرىس ھەقىقى ئەركەك ، كىلىشكەن ، سۇباتلىق باتۇر چەۋەنداز ئىدى . سپارگاپىرىس زارىنانىڭ يۈزىگە ، لەۋلىرىگە سۆيۈپ تۇرۇپ ، ئانىسى بىلەن نەگە بارغانلىقىنى ، نىملەرنى كۆرگىنىنى ، ئانىسىدىن نىملەرنى ئاڭلىغىنىنى ، ۋە ئەمدى ئۆزىنىڭ قانداق قىلماقچى بولۇۋاتقانلىقىنى تەپسىلى دەپ بەردى :

ـ ئوغۇلنالىنى جەڭگە ياراتقان ، ـ دىدى زارىنا ھاياجانلىق بىر ئاۋازدا تىز تىز سۆزلەپ ، ـ سەن ئاتاڭنىڭ قىساسىنى ئېلىشىڭ كىرەك ، بولمىسا سەن بىر ئەرسۇ (پەس ، قەدىرسىز نەرسە (بولۇپ قالىسسەن .

ـ ئەيلۇق ! ئەيلۇق !(شۇنداق ، ھەئە) ـ سپارگاپىرىس سەل قىزارغان ھالدا دېدى ،ـ ئابام نېمىدىگەن سۆيۈملۈك ھەم مەردانە ئايال ھە ، ئۇ كەيخۇسراۋدەك قۇدرەتلىك بىر پادىشاھتىن قىلچە قورقمايدىكەن .

ـ سەنمۇ ئاتاڭدەك ، ئاباڭدەك قورقماس باتۇر بول !

ئىككىسى ئۇزاققىچە جىمجىت ئولتۇرۇشتى . نەۋرۇز بايرىمى بېدە كۆكى غىزاسىنى يىيىش بىلەن ئاخىرلاشتى . شۇندىن كىينكى كۈنلەردە تەبىئەت ئۆز قوينىدا تۇرلۇك تۈمەن ناباتاتلارنى ئۆستۈردى ، يايلاقتا ھايۋاناتلارمال چارۋىلار ، ئۇچار قاناتلار كۆپەيدى . چوپانلار چالغان نەيلەرنىڭ ئاۋازى يىراقلارغا ئاڭلىنىپ تۇراتتى . بىر كۈنى سپارگاپىرىس ئۇشتۇمتۇت يوقاپ كەتتى . ساۋچىلار تۇمارىسقا :

ـ ئوغلۇڭ ياكسارتىس دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىدا توپ توپ چەۋاندازلارنى ھەرب (مەشق تاكتىكا) قىلدۇرۇۋاتىدۇ ، دىدى .

تۇمارىسنىڭ ئەندىشلىرى ئېپتخارلىققا ئايلاندى . بىراق ، ئاز ئۆتمەي تۇمارىس تەپ كىسىلى

بلەن ئاغرىپ يېتىپ قالدى . ياز مەۋسۇمى كەلدى ، تۇمارىسنىڭ بەزى قىياسلىرى توغرا چىقتى . ئۆكۈز دەرياسىنىڭ غەربىدىن ۋە قاراقۇم (تۈركمەنىستاندىكى چۆل قۇملۇق) چۆللىرىدىن ئات چاپتۇرۇپ كەلگەن ساۋچىلار كەيخۇسراۋنىڭ لەكمىلەك لەشكەرنى باشلاپ ، نۇرغۇن قەبىلە - ئەللەرنى بىسىۋېلىپ ، مۇشۇ تەرەپكە ئىلگىرلەپ كېلىۋاتقانلىقى ھەققىدە بىر يېرىدىن جىددى ، قورقۇنۇچلۇق خەۋەرلەرنى ئېلىپ كەلدى .

ئاقساقاللار كېڭىشىدە تۇمارىس ئۆزىنى ئاران تۇتۇپ ئولتۇراتتى . كېلەش ئەھلى جەڭگە پۇختا تەييارلىق قىلىپ ، دۈشمەنگە ئۇمۇميۈزلۈك ئاتلىنىش پىكرىنى ئوتتۇرغا قويدى ، ھەتتا تۇمارىس كىمنى قوماندانلىققا تەيىنلىسە ، شۇ دەرھال ئاتلىنىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى .

- بولمايدۇ ، - دىدى ئاقساقاللار كېڭىشىگە تۇنجى قاتنىشىش سالاھىيتىگە ئېرىشكەن سپارگاپىرىس ، - بۇنداق قىلساق قان تۆكۈلۈش كۆپ بۇلىدۇ . مەن تازا خىللانغان ئۈچ توتىمىلىك چەۋاندا ز بىلەن ئاتلىنىپ دۈشمەننى كەلگەن جايىغا قوغلىۋېتىمەن . ئابا ، بۇ قېتىم جەڭگە مېنى ئەۋەت !

جەڭ قارقۇم چۆللىرىدىن باشلاندى ، كەيخۇسراۋ نىڭ لەشكەرلىرى بىر قانچە يولغا بۆلۈنۈپ ، ئايرىم سەپ تۈزۈپ جەڭگە تەييارلاندى . سپارگاپىرىس چەۋاندازلىرىنى بولمەي پۈتۈن توپى بىلەن دۈشمەننىڭ غەربىي شىمال تەرەپتىكى سىپىگە قارشى ئاتلاندۇردى ، ھەممە ئۇلارنىڭ باشقا سەپلىرى بىلەن بولغان ئالاقىسىنى ئۈزۈۋەتتى . ئىككى تەرەپ دەسلەپ ئادەت بويىچە پالۋانلىرىنى ئوتتۇرغا چىقىرىپ يەكمۇ يەك ئېلىشتى . سپارگاپىرىس بىرىنچى بۆلۈپ مەيدانغا چۈشكەنىدى ، ئۇ شىددەت بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتەتتى ، ئەپچىللىك بىلەن نەيزە ئۇراتتى ، رەقىبىنى كۆزنى يۇمۇپ ئاچقىچە ئېتىدىن قاماللاپ ئېلىپ بېشى ئۈستىدە كۆتۈرگىنىچە چەۋاندازلىرىنىڭ ئالدىغا ئاپىرىپ تاشلايتتى ، بەزىدە چىكىنگەن بۆلۈپ تۈيۈقسىز كەينىگە بۇرۇلۇپ قوغلاۋاتقان رەقىبىنى شارت قىلىپ چېپىپ تاشلايتتى . ئاخىردا ناغرا دۇمباق چېلىندى ئىككى تەرەپ بىر بىرىگە تاشلاندى .بوراندەك تىز قوغلاش ئەسىر ئېلىش ئوڭ ياكى سول ياندىن ئۈشتۈمتۈت زەربە بېرىش ، جەڭ غەنىمەتلىرىنى يىغىش بىلەن ياز ئايلىرمۇ ئۆتۈپ كەتتى ، ھاۋا سوۋۇشقا باشلىغاندا ھەر ئىككى تەرەپ قايتىدىن جانلىنىپ قالدى ، كەيخۇسراۋنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى سىپىمۇ ئاخىرى جەسەتلەر دۆۋىسىگە ئايلاندى . قالدۇق لەشكەرلەر يارىدارلىرىنى تاشلاپ قېچىشتى .

سپارگاپىرىس دۈشمەننىڭ 3 - سىپىگە ھۇجۇم قىلىشقا تەييارلىنىۋاتقاندا ، كەيخۇسراۋ چېكىنىش بۇيرۇقىنى چۈشۈردى ، ئۇ مەغلۇپ بولىدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ ھەربى كۈچىنى ساقلاپ قېلىپ كېيىن ھۇجۇم باشلاش نىيىتىگە كەلگەن ئىدى ، سپارگاپىرىس دۈشمەنىنى چېگرىدىن ئۆتكۈزۈۋېتىپ قايتتى ، ئۇنىڭ ئېتىغا ئۆزى ئۆلتۈرگەن دۈشمەن سانىغۇنىدىك بېشى سېلىنغان تۇلۇم غانجۇغلانغانىدى .

سپارگاپىرىس ئۆز چەۋەندازلىرى بىلەن ئۆكۈز دەرياسى بويىدا دەم ئالغاچ غەلبىنى تەبرىكلەۋاتاتتى . دۈشمەن سانىغۇنىنىڭ بېشى سۇيۇلۇپ ، مېڭىسى چىقىرىۋېلىنىپ جام ياسالدى . سپارگاپىرىس ئەشۇ جامدا قەھرىمانلىق كۆرسەتكەن جەڭچىلەرگە شاراپ تۇتماقتا ئىدى . ھەممەيلەن غەلبە شادلىقى ۋە شاراپ تەسىرىدىن غەرق مەس بولغاندا كەيخۇسراۋ كۆرسەتكەن ئەقىل بويىچە ئۇنىڭ ماسساگېتلارچە ياسانغان بىر توپ لەشكەرلىرى تۇيۇقسىز باستۇرۇپ كېلىپ سپارگاپىرىس ۋە ئۇنىڭ ئون نەچچە سەركەردىسىنى ئەسىر ئېلىپ باغلاپ ئېلىپ كەتتى .

مىلادىدىن بۇرۇنقى 529 - يىل

مۇزلار ئېرىپ سۇلار ئۇلغىيىپ ياكسارتىس دەرياسى بىلەن ئۆكۈز دەرياسى دەھشەتلىك نەرە تارتىشقا باشلىدى . غەرب تەرەپتىن ئاچكۆز ، ياۋۇز مەككار ھەممە كۈچلۈك بىر ئەجدىھا تۇران تەرەپكە كەلمەكتەئىدى .

سپارگاپىرىسنىڭ نۇسرەت تۇغىنى جەۋلان قىلىپ تۇيۇقسىزلا غايىپ بولۇشى پۈتكۈل ماسساگېت ساكلارنى قاتتىق چۆچۈتىۋەتتى ، تۇمارىس بىلەن زارىنانىڭ غەم ئەندىشىسى ھەممىدىن بەك ئېغىر ئىدى ئاغمىخانىدەك چاققان ، بۆرىدەك چەبدەس ساۋچىلار ، چاپارمەنلەر ئايغاقچىلار تەرەپ تەرەپتىن ئىزدەپ ھەتتا نىقاپلىنىپ چېگرىدىن ئۆتۈپ ئەھمانىلار سۇلالىسىنىڭ پايتەختىگىچە باردى . ئىشەنچلىك خەۋەر ئاخىرى قىش ئاخىرلىشاي دېگەندە ئاندىن تۇمارىسقا يەتكۈزۈلدى .

ئاقساقاللار كېڭىشىدە تۇمارىس بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمىدى ، ئۇ كېڭەش ئەھلىلىرىنىڭ سپارگاپىرىس نى قۇتقۇزۇش ئۇسۇللىرى توغرۇلۇق ئاقىلانە بىر گەپ قىلىشىنى كۈتەتتى ، ئۇلار بولسا ئاۋال تۇمارىسنىڭ بىر نىمە دېيىشىنى خالايتتى .

سۈكۈت يۇرەكنى ئېزىدىغان سۈكۈت داۋام قىلماقتا ئىدى . تۇمارىس كېڭەشنىڭ مۇنداق ئوڭايسىز ۋەزىيەتكە چۈشۈپ قالغانلىقىغا تاقەت قىلالماي چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى . دەل شۇ چاغدا چاڭ كۆتۈرۈپ بىر ساۋچى ئات چاپتۇرۇپ تېزلىكتە يېتىپ كەلدى .

- پاكبۇر ئابا ، پاكبۇر ئابا !

- كىلاجۇ (سوزلە دېگەن مەنىدە) تۇمارىسنىڭ كۆزلىرى ساۋچىغا مىختەك تىكىلدى .

- يېغى كىلىۋاتىدۇ ! تۇران قانغا پاتتى ! ھېلىقى ئەجدىرھا يەنە ھوكىرەپ كېلىۋاتىدۇ !

كەيخۇسراۋ قىشتىن بېرى جىددى تەييارلىنىپ ، تۇران زېمىنىغا غەرپ ، شىمال جەنۇپ تەرەپتىن تەڭلا تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەنىدى ، ئۇلار كۆندۈزلىرى ، كېچىلىرى چاقماق تېزلىكىدە ئىلگىرلەپ ئاۋارلار ، سوغدىلار ۋە ساكلار ياشاۋاتقان زېمىنلارنى قانغا پاتتۇرۇپ ، ئۆكۈز دەريا ۋادىلىرىغىچە يېتىپ كەلدى .كەيخۇسراۋ دەريا بويىدىكى سپارگاپىرىس شاراپ ئىچكەن ، ئەسىرگە چۈشكەن جايغا ئۆز نامىغا ئاتاپ بىر شەھەر بىنا قىلىشقا تۇتۇندى .

تۇمارىسنىڭ قوشۇملىرى تۈرۈلدى ، ئەمدىلىكتە ئاقساقاللارنىڭ ، سەركەردىلەرنىڭ دانىشمەن باقشىلارنىڭ تەدبىر بەلگىلىشىگىمۇ ھاجەت قالمىغانىدى . نامەرد دۈشمەن بىلەن پەقەت جەڭ قىلىش ۋەئانا تۇپراقنى قوغداپ قېلىشلا بىر دىنبىر چارە ئىدى .

تۇمارىس ھەش پەش دېگىچە خانلىق تاجى قادالغان بىرۇنزا دۇبۇلغىسىنى ، بىرۇنزا ساۋۇتنى بۇرۇنزا زەنجىرلىك شىم پايپىقىنى ، بىرۇنزا ئۇتۇكىنى كىيگەن بولۇپ گۇرگەن (ھازىرقى ئۇرگەنچ شەھىرى) نىڭ مەشھۇر ئۇستىلىرى ھەدىيە قىلغان ئۆتكۈر قىلىچىنى بىرۇنزا كەمىرىگە ئاسقان ، ئۇزىنىڭ مەخسۇس تۇلپارىغا مىنگەن بولۇپ توپ ئالدىغا پەيدا بولدى . ئۇ قىلىچىنى سۇغۇرۇپ ئېگىز كۆتۈردى ۋە :

- ماسساگېتلار – ساكلار ، پۈتكۈل تۇرانى قەبىلىلەر جەڭگە ! – دەپ ۋاقىردى .

- - تۇران ئۈچۈن جېنىمىز پىدا !

- قانغا قان !

- جانغا جان !

دىيىشىپ ، چۇقان سېلىشىپ ھەممەيلەن قېلىچلىرىنى قېنىدىن سۇغىرىپ ھاۋادا پۇلاڭلاتتى ، شۇ ھامان ساۋچىلار ، چاپارمەنلەر ، ا قساقاللار ، سەركەردىلەر بەلگىلەپ بەرگەن مەنزىللەرگە ئات سېلىشتى . تۇمارىسنىڭ پەرمانى پەرغانە ئويمانلىقىدا ، پامىر تاغلىرى ئەتراپىدا ياشايدىغان ساك ھاماۋەرگە مۇقەددەس دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرىغا چۇقۇنىدىغان ساكلارغا يېتىپ باردى . ئالاي (قىرغىزىستاننىڭ بىر رايۇنى) ۋە بالقاش كۆلى ، ئىسسىقكۆل) قىرغىزىستاندىكى كۆل) ۋە تەڭرىتېغىنىڭ شىمالى ۋە جەنۇبىدا ياشايدىغان ساك تىگراخۇدا – قىرلىق جەز قالپاقلىق ساكلارغا ، ھەم ئۆكۈز دەرياسى ۋادىسىدا ، خەزەر دېڭىزى ، كاسپىي دېڭىزى بويلىرىدا ياشايدىغان ساك قايتارا – دىيارا دەرياسىنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى ساكلارغا يېتىپ باردى ، ھەم شۇ زېمىندا ساكلار بىلەن قېرىنداش بولۇپ ياشاۋاتقان ئاۋار – ئارىيان ، ھۇنگار ، تۇرا ، تۈرك ، توخرى . . . لارغىمۇ يېتىپ باردى . بۇ زېمىندا ياشايدىغان قەبىلە ئەجداتلىرىدىن تارتىپ ھەم كۆچمەن ھەم چوپان ، ھەم ئوۋچى ھەم چەۋەنداز جەڭچى ئىدى .

كىچىكىدىن تارتىپ ئات مىنىش نى ، قىلىچ نەيزە ئىشلىتىشنى ، ئوقيا پېتىشنى ئۆگىنىپ ماھىر چەۋەنداز بولۇپ يېتىشەتتى ، جەڭ ۋۇرۇش توغرىسىدىكى پەرمان كەلگەن ھامان ئۆزلۈكىدىن قوزغۇلۇپ ، سەپ تۈزەتتى ، جەڭ ئاتلىرىنى ۋە ئۇنىڭ جابدۇقلىرىنى ، جەڭ قۇراللىرىنى ، يېمەك ئىچمەكنى ئۆزلىرى غەملەيتتى . چەۋانداز بولمىغان ، جەڭ كۆرمىگەن يىگىتلەرنىڭ ئۆز قەبىلىسى ئارىسىدا قىلچە يۈز ئابرويى بولمايتتى ، قىزلارمۇ ئۇندىقلارنى پەس كۆرۈپ ياراتمايتتى ، تەگمەيتتى .

تۇرانلىقلار تۇمارىسنىڭ قاراڭاھىغا شامالدەك تېز يېتىپ كېلىشتى . ئەرەنچە ياسىنىۋالغان جۇۋان قىز چەۋەندازلارمۇ ناھايىتى نۇرغۇن ئىدى . زارىنا ئۇلارغا باش بولۇپ سەپ تىتۈزىۋاتاتتى . ئارسلان تىرىسىدە ياسالغان ئۈچ بۇرجەكلىك جەڭ تۇغى ھەر بىر سەپنىڭ ئالدىدىكى تۇغچىنىڭ قولىدا لەپىلدەيتتى .

تۇمارىس ئۆكۈز دەرياسى ۋادىسىغا يېتىپ كېلىپ بارگاھ تىكتى . ياپيېشىللىققا چۆمگەن تۇران تۈزلەڭلىكى باھار قۇچىقىدا ئەللەيلىنەتتى . تۇمارىسنىڭ ئالدىغا ساۋچىلار ، چاپارمەنلەر ، ئايغاقچىلار كىلىپ كىتىپ تۇراتتى . بۇلار : ئەي پەكبۇر ئابا ، كەيخۇسراۋ سەن كېلىشتىن بۇرۇن دەريانىڭ غەربى جەنۇپ تەرىپىگە كېلىپ بولغان ، ئەمما ئۇ بارگاھ تىكمىدى .

- ئەي ئۇلۇغ ئابا ، كەيخۇسراۋ بىر ياخشى جايغا قورغان بىنا قىلىۋاتىدۇ ، دىيىشەتتى .

بارگاھ تىكمىگەنلىك كەيخۇسراۋنىڭ دەريادىن ئۆتۈپ ، داۋاملىق ئىچكىرلەپ ئۇرۇش قىلىپ تۇران زىمىنىنى پۈتۈنلەي ئىستىلا قىلىشىدىن دېرەك بېرەتتى ، بىنا قىلىۋاتقان قورغىنى بولسا ، ئۇنىڭ قالدۇرماقچى بولغان نام نىشانى ئىدى . بىر ساۋچى قاراڭغۇ چۈشكەندە يىتىپ كەلدى .

- كەيخۇسراۋ دەريا لىۋىگە چۈلۈك (چىنارنىڭ بىر خىلى) ياغىچىدىن 70 گەز ئىگىزلىكتە بىر مۇنار ياساتقۇزۇپ ، ئۇنىڭ ئۈستىگە سىپارگاپىرىسنى ئۆرە تۇرغۇزۇپ قۇيۇپتۇ ، ئۇنىڭ ئىككى قولىنى ئايرىم ئىككى ئۇنۇقتا (ئارغامچا) باغلاپتۇ ، ئۇنۇقلارنىڭ ئۇچلىرىنى پەستە ئىككى لەشكەر چىڭ تارتىپ تۇرۇپتۇ .

تۇمارىسنىڭ تاپىنىدىن بىر پاتمان ئوت كىرىپ مېڭىسىدىن چىقىپ كەتتى ، چىرايى بىر قارىداپ يەنە ئەسلىگە كەلدى .تاڭ ئاتقاندا كەيخۇسراۋنىڭ ئەلچىلىرى دەريادىن ئۆتتى . تۇمارىس كەيخۇسراۋ بىلەن سۆزلىشىدىغانلىقىنى ئېيتىپ ئۇلارنى قايتۇرىۋەتتى ، ئاندىن بارگاھتىن چىقىپ دەريا بۈيىغا ئاتلىق يىتىپ كەلدى . دەريا سۈيى لايقىلىپ ، قىنىغا پاتماي ، تاشقىنلاپ - ئۆركەشلەپ ئاقاتتى . تۇمارىس مۇنار ئۈستىدە ئوغلىنى كۆردى . كەيخۇسراۋ مۇنارنىڭ يېنىدا قۇرۇغلۇق ۋاقىتلىق تەختىدە گىدىيىپ ئولتۇراتتى . ئۇمۇ ئاتقا مىنگەن بىر ئايالنى كورىدىدە ، دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ ھىجايغاندەك قىلدى . تۇمارىس ئۇنىڭغا قىلچە پەرۋا قىلماستىن پەقەت ئوغلىغىلا قارايتتى . سىپارگاپىرىس بېشىنى تىك تۇتۇپ بۇ تەرەپكە نەزەر سېلىپ تەلمۈرۈپ تۇراتتى . كەيخۇسراۋ بىر نىملەرنى دىگەندەك قىلدى . دەريا سۈيى شاۋقۇن سېلىپ ، گۈركىرەپ تۇرغاچقا تۇمارىس رەقىبى بىلەن سۆزلەشسىمۇ ھەر ئىككى تەرەپ بىر بىرىنىڭ گېپىنى ئاڭلىيالمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ شۇئان بارگاھقا قايتىپ كەلدى ۋە كەيخۇسراۋغا ماڭدۇرىدىغان ئەلچىلەرگە مۇنداق دىدى :

- تۇمارىس دەيدۇ : ئەي ئەشەق (تۆۋەن ، پەس) ، ئۆترۈك (ھىلىگەر ، ئالدامچى يالغانچى) قانخور زالىم پادىشاھ كەيخۇسراۋ ! .... قىلغان ئىش ىڭ بىلەن ماختانمايلا قوي ، سەن ئوغلۇمنى يۈزمۇ يۈز جەڭ قىلىپ يەڭگىنىڭ يوق ، ئۇ سىنى يېڭىپ غەلبىنى تەبرىكلەپ بەزمە قىلىۋاتقاندا ھىيلە - مىكىر ئىشلىتىپ تۇيۇقسىز تۇتقۇن قىلدىڭ . ئەمدى مېنىڭ مەسلىھەتىمگە كىر ، ئوز ماكانىڭغا زىيان - زەخمەتسىز كېتەي دىسەڭ ئوغلۇمنى ئۆزەمگە قايتۇرۇپ بەر ! چۈنكى مەن قان تۆكۈشنى خالىمايمەن ! ئەگەر ئۇنىمساڭ ، ماسساگىت - ساكلارنىڭ تەڭرىسى سۇۋالىيۇ بىلەن قەسەمكى ، مەن سەندەك ئاچكۆز يۇھانى قان بىلەن

سۇغۇرىمەن !!!...

ئەلچىلەر قايتىپ كېلىشكەندە كەيخۇسراۋنىڭ ئەلچىلىرى كەلدى ، ئۇلارمۇ كەيخۇسراۋنىڭ سۆزلىرىنى تۇمارىسقا يەتكۈزدى :

- مەن ماسساگېتلارنىڭ خانى ، گۈزەل - چىرايلىق تۇمارىسقا ئاشىق بىقارا . ئۇ مېنىڭ نىكاھىمغا ئۆتۈپ ، خانىشىم بولۇپ ، ئىران بىلەن تۇرانغا بىرلىكتە ھوكۈمران بولۇشقا قوشۇلسىلا ئوغلىنى ئازات قىلىمەن ، ھەم ئۇ بىزنىڭ تەختىمىزنىڭ ۋارىسى بولىدۇ . تۇمارىس بۇنىڭغا قوشۇلمىسا ئوغلىنى تاپشۇرۇپ بېرىش ئۇياقتا تۇرسۇن ، ئۆكۈز دەرياسىدىن ئۆتۈمەن ، تۇران زېمىنى زەبت قىلىپ ، پۈتكۈل ئادەملىرىنى ئۆزۈمگە قۇل قىلىمەن !

ئەلچىلەر كەتتى ، ئەمدى سەبىر قىلىشقا بولمايتتى ، تۇمارىس ئوغلىنىڭ ھاياتىنى ، بەختىنى دەپ كەيخۇسراۋدەك ئەشەددىي دۈشمەننىڭ نىكاھىغا ئۆتكەندىن ، شۇ ئارقىلىق ئۆز ئېلىنى خار زەبۇنلۇقتا قويغاندىن كۆرە ئۆزىگە ئۆلۈمنى ئەلا كۆرەتتى . ئۇ ، ئاقساقال سەركەردىلىرىنى ، چەۋەنداز - جەڭچىلىرىنى باشلاپ دەريا بويىغا كەلدى . سپارگاپىرىس ھېلىھەم مۇنار ئۈستىدە تۇراتتى ، تۇمارىسنىڭ كۆزلىرى لىققىدە ياشقا تولدى . ئەتراپتىكىلەر ئالا چۇقان كۆتۈردى ، زارىنا بىرلا چىقىراپ ئاتتىن ئۆچۈپ چۈشتى ، ئۇ ھۇشىدىن كەتكەنىدى . تۇمارىس ئات ئۈستىدە تۈرۈپ قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ھاۋادا ئىككى ياققا ئۈچ قېتىم شىلتىدى ، بۇ دۈشمەن بىلەن مۇرەسسەلەشمەيدىغان بەلگە ئىدى . سپارگاپىرىس پەقەت شۇ دەقىقىدىلا ، شاراپ ئىچىپ دۈچار بولغان ئاقىۋىتىنىڭ ئۆزىنى ئۆلۈمگە ئېلىپ كېلىدىغانلىقىنى ئويلاپ قاتتىق پۇشايمان قىلدى ، يىگىتلىك ۋىجدانى ، ئار نومۇسى ھەممىدىن غالىپ كەلدى ۋە ئۆزىنى مۇناردىن كۆۋەجەپ ئېقىۋاتقان سۇغا ئاتتى . ماسساگېتلار شۇئان ئالا - چۇقان ، داد پەرياد كۆتۈرۈشۈپ دۈشمەن تەرەپكە يالىرىدىن ئوق ئۈزۈشتى ، قارشى تەرەپتىنمۇ ئوقلار ئۇچۇپ كەلدى . سپارگاپىرىس ئارغامچىلارنىڭ ئۇچلىرىنى چىڭ تۇتۇپ تارتىۋاتقان ئىككى لەشكەرنى سۇ تەرەپكە تارتتى كەيخۇسراۋنىڭ پەرمانى بىلەن يەنە تۇتتىن سەككىز لەشكەر ئارغامچىلارنىڭ ئۇچلىرىغا ئېسىلدى . كەيخۇسراۋ سپارگاپىرىسنىڭ سۇغا چۆكۈپ ئۆلۈشىنى خالىمايتتى ، ئۇ، ئۇنى ئانىسىغا كۆرسىتىپ ئۆز قولى بىلەن ئۆلتۈرۈشنى ئويلايتتى . سپارگاپىرىس بىرلا ئۇخچۇپ موللاق ئېتىپ سۇ يۈزىگە چىقتى ، ئارغامچىلارنى بار كۈچى بىلەن تارتىپ ئون نەپەر دۈشمەننى دەرياغا سۆرەپ ئەكىرىپ كەتتى . دۈشمەنلەر سۇغا غەرق قىلىۋېتىلدى ، سپارگاپىرىس ئۆزىمۇ قاتتىق كۈچىگەنلىكتىن ھالسىراپ بولالماي قالدى . شىددەتلىك دولقۇن زەربىسىدە تەتۈر قايىنامغا چۈشۈپ قېلىپ چۆرگىلەپ پىقىراپ سۇ تەكتىگە كىرىپ كېتىپ غايىپ بولدى .قاراپ تۇرغان كەيخۇسراۋ :

- بەكلا ياش ئىكەنسەنغۇ ، لېكىن ئاجايىپ باتۇر ، ئار نومۇسلۇق ئوغلان ئىكەنسەن ، شۇڭا مېنىڭ قولۇمدا ئۆلۈشتىن ئۆزۈڭنى ئۆلتۈرۈۋېلىشنى شەرەپ بىلدىڭ ، مۇبادا شۇنداق قىلمىغان بولساڭ مەنمۇ سېنى ئۆلتۈردۈۋېتەتتىم ، ھەي ھايات قالدۇرغان بولسام ، كەلگۈسىدە مەشھۇر سەركەردە ، غالىپ قوماندان بولاتتىڭ ، ئىسست ! - دېدى .

ئىككى تەرەپنىڭ مەرگەنلىرى بىر بىرىگە بىر - بىرىگە جان جەھلى بىلەن ئوق ئېتىشاتتى ، ئوقلارنىڭ كۆپىنچىسى دەريا ئۈستىدىكى بوشلۇقتا بىر بىرىگە سوقۇلۇپ سۇغا چۈشۈپ كېتەتتى . ئېتىشىش تازا ئەۋجىگە چىققاندا كەيخۇسراۋنىڭ مەرگەنلىرى ئېتىشتىن توختىدى ، كەيخۇسراۋ چېكىنىشكە پەرمان بەرگەن ئىدى .

تۈن كېچە تۇمارىسنىڭ بارگاھى ئەتراپىدا يىغا بىلەن قوشۇلۇپ ئېيتىلغان ئالىپ ئەرتۇڭا داستانى تاڭ ئاتقىچە توختىمىدى .

ئۆلىشىپ ئېرەن بورلەيۈ،
يىرتىپ ياقا ئورلايۇ .
سىقىرىپ ئۈنى يۇرلايۇ،
سىلتاپ كۆزى ئۆرتۈلۈر

مەنىسى
ھەممەيلەن بوردەك ئۇۋلاشتى،
ياقىلىرنى يىرتىپ ۋارقىراشتى .
ئۈشتەك ئاۋازىدەك ئىڭراشتى ،
يىغلاپ كۆزى ئورتەندى .

ناخشا ئاۋازى دەريا دولقۇنلىرىنىڭ گۈكىرىگەن ئاۋازىغا ئوخشايتتى . ماسساگىت جەڭچىلىرى ئەشۇ مەرسىيلىك ناخشا ئارقىلىق ئۆزلىرى ياخشى كۆرىدىغان قەھرىمانى سپارگاپىرىسنىڭ ئۆلۈمىگە بولغان قايغۇسىنى ئىپادىلەيتتى ، زارىنا ياقا يىرتىپ پەرياد ئۇراتتى ، تۇمارىس ماتەم سۈكۈتىگە چۆمگەنىدى . بۇ ھال پۈتكۈل تۇران چەۋاندازلىرىنىڭ قېنىنى قايناتتى . ئارىدىن 3 كۈن ئۆتۈپ كەتتى . ساۋچىلار كەيخۇسراۋ لەشكەرلىرىنىڭ گاھ دەريانىڭ ئۇ قېتىدا ، گاھ بۇ تۆۋەن ئېقىندا پەيدا بولىۋاتقانلىقىنى خەۋەرقىلدى . ماسساگىت - ساكلار گويا پەرۋانىغا ئوخشاش قەيەردە ئوت كۆرسە شۇئان ئۆزىنى ئۇرىدىغان ھالەتكە كەلگەنىدى . تۇمارىس كەيخۇسراۋنىڭ ھىيلە مىكىر ئىشلىتىۋاتقانلىقىنى ھوشيارلىق بىلەن سېزىۋالدى ۋە ئەلچىلەرنى تەيىنلەپ مۇنداق دىدى :
- تۇمارىس دەيدۇ : ئەي تەكەببۇر ، مەككار پادىشاھ ! بىز بىلىمىزكى ، سەن تىنچلىقنى خالىمايسەن ، شۇ سەۋەپتىن ئۈستىمىزگە ئات سېلىپ كەلدىڭ . ھازىر بىزنى پەقەت دەريا لا ئايرىپ تۇرىدۇ ، ئۇرۇشماقچى بولساڭ ، گاھ پەيدا بولۇپ ، گاھ غايىپ بولۇپ بىزنى ئاۋارە قىلما ، ھىيلە مىكىر ئىشلەتمە ، مەرتلەرچە مەيدانغا چىق ! دەرياغا كوۋرۈك سالىمەن دەپ ۋاقتىنى ئۆتكۈزمە . بىزگە ئېيتساڭ بىز ساڭا دەخلى يەتكۈزمەي ئۈچ كۈنلۈك يەرگە يوتكىلىپ كىتىمىز ، بىمالال دەريادىن ئۆتسەڭ ، ئۇندىن كىيىن يۈزمۇ يۈز ئۇرۇش قىلىمىز ، ئەگەر بىز بىلەن دەريانىڭ سەن تۇرغان تەرىپىدە ئۇرۇشماقچى بولساڭ ئۇنىمۇ بىزگە ئېيت ، بۇنىڭغىمۇ بىز رازى بولىمىز ، لىكىن نامەرتلىك قىلما !
كەسكىن ۋە قەتئى تەلەپ كەيخۇسراۋنى ئىزترابقا سېلىپ قويدى ، بۇنىڭلىق بىلەن ئۇ تاجاۋۇزچىلىق نىيىتىدىن ھەرگىز يانمايتتى ، بىراق بىرلا بۇيرۇق بىلەن لەشكەرلىرنى جەڭگە ئاتلاندۇرۇشقىمۇ جۇرەت قىلالمايتتى . تەرتىۋارۇ بىلەن تۇمارىس بىلەن ، ئاخىردا سپارگاپىرىس بىلەن ئۇرۇشقاندىكى قانلىق ساۋاقلار ھېلىھەم ئېسىدە ئىدى ، ئادىتى بويىچە ئۇ كېڭەش چاقىرىپ سەركەردىلىرىدىن بىرەر ھىيلە - مىكىر بىلەن ماسساگىتلارنى يېڭىشنىڭ چارىلىرىنى تېپىشنى تەلەپ قىلدى ، بۇ ئارقىلىق ۋاقتىنى كەينىگە سۈرۈپ قارشى تەرەپنى بىخۇتلاشتۇرۇشمۇ مۇمكىن ئىدى .
تۇمارىس يەنە خېلى ۋاقىت كۈتكەندىن كىيىن دۈشمەننىڭ نىيىتىنى بىلىپ قالدى - دە كېچىدە دەريانىڭ تۆۋەن ئېقىندىن ئۆتتى ۋە دۈشمەننىڭ يان تەرىپىدىن تۇيۇقسىزلا پەيدا بولۇپ سەپ تۈزدى ، بۇ كەيخۇسراۋنى يۈزمۇ يۈز جەڭ قىلىشقا مەجبۇرلاش ئىدى . كەيخۇسراۋمۇ نائىلاج دەرھال سەپ تۈزدى . تۇمارىس بىرىنجى بولۇپ مەيدانغا چۈشتى . كەيخۇسراۋ ئېتىنى دىۋىتىپ سەل ئالدىغا چىقتى :
- مەن پادىشاھ كەيخۇسراۋ ، مەن بىلەن ئېلىششقا پادىشاھلىك چىقسۇن ! - دەپ ۋاقىرىدى :
- مەن شۇ ! - تۇمارىس بەرجەم قادالغان دۇبۇلغىسىنى بېشىدىن ئالدى ، بۇلۇتتەك تۈزغۇپ تۇرغان قويۇق ، قوڭۇر چاچلىرى چۇۋۇلۇپ يەلكىسى بىلەن دۈمبىسىنى ياپتى ، - سەن ئاشىق بولغان تۇمارىس ئالدىڭدا تۇرۇپتۇ ، سەنمۇ ئاڭلىغان ، بۈگۈن شۇ قەسىمىنى ئەمەلگە ئاشۇرىمەن !
- ئاھ ، تەڭرىم ! - كەيخۇسراۋ تۇمارىسنىڭ گۈزەل ھۆسنى ، بەرنا قامىتىنى كۆرۈپ تۇۋلىۋەتتى ۋە مەڭدەپ قالدى .

تۇمارىس چاچلىرىنى بېشىغا تۈرتەكلەپ دۇبۇلغىسىنى كىيدى . ئىككى پادىشاھ قىلىچىنى يالىڭاچلاپ بىر بىرىگە قاراپ ئات سېلىشتى . ئاتلار چاپچىدى ، قىلىچلار جاراڭلىدى ، ئوت چۆپلەر چەيلەندى ، توپا تۇزان كۆتۈرۈلدى ، ھەر ئىككىسى ئۆز ماھارىتىنى نامايىش قىلدى ، كەيخۇسراۋ ھاياتىدا بۇنداق باتۇر ئايال چەۋەندازنى كۆرمىگەنىدى ، بۇرۇنقى جەڭلەردە ئۇمۇ ، تۇمارىسمۇ بىۋاستە تۇتۇشمىغانىدى ، كەيخۇسراۋنىڭ قىلىچ تۇتقان قولى بىلىنە بىلىنمەس تىترەيتتى . تۇمارىس ئۇنىڭ ھەر خىل ئۇسۇللار بىلەن قىلغان ھۇجۇملىرىنى ئىنتايىن چەبدەسلىك بىلەن توسايتتى ۋە ئۆزىمۇ شىددەت بىلەن ھۇجۇم قىلاتتى ، كەيخۇسراۋنىڭ قىلىچ ئۇرۇشقا زادىلا ئىمكان بەرمەيتتى . تەكرار تەكرار ئېلىشىشلاردىن كېيىن تۇمارىس بىرلا ئېتىلدى دە كەيخۇسراۋنىڭ بېشىنى نىشانلاپ قىلىچ ئۇردى ، قىلىچ ئۇنىڭ بوينىغا تەگدى . ئۇ ، ۋاي دېيىشكىمۇ ئۈلگۈرەلمەي ئاتتىن غۇلاپ چۈشتى ، شۇئان ئىككى تەرەپ خۇددى مۆشۈك چاشقانغا ئېتىلغاندەك بىر ـ بىرىگە ئېتىلىشتى ، چاڭ تۇزانلار قۇياشنى توستى ، قىر چاپ سادالىرى داد پەرياتلار پەلەككە يەتتى . جەڭ بىر كېچە كۈندۈز داۋاملاشتى ئىران لەشكەرلىرى سەركىسىدىن ئايرىلغان قوي پادىلىرىدەك چېچىلىپ ـ قىرىلىپ بىتچىت بولدى ، جەڭ تۇمارىسنىڭ غەلىبىسى بىلەن ئاياقلاشتى . رازىنامۇ خېلى كوپ دۈشمەننى ئۆلتۈردى . ئۇ دۈۋە دۈۋە جەسەتلەرنى ، سايىنىڭ تېشىدەك يېتىپ كەتكەن باشلارنى ئارىلاپ يۈرەتتى . ئۇنىڭ ئېتىغا كەيخۇسراۋنىڭ ۋەزىرى كېزىرنىڭ بېشى سېلىنغان تۇلۇم غانجۇغىلاقلىق ئىدى ، زارىنا خېلى ئۇزاق ئاۋارە بولۇپ دەسلەپ جەڭ باشلانغان يەرگە كەلدى ۋە كەيخۇسراۋنىڭ جەسىتىنى ملىك تەستە تاپتى . جەسەتنىڭ گەۋدىسى بىلەن بېشىنى بويىندىكى ئازغىنە تېرە تۇتاشتۇرۇپ تۇراتتى ، زارىنا باشنى كىسىۋېلىپ تۇمارىسنىڭ بارگاھىغا كەلدى ،

تۇمارىس كەيخۇسراۋنىڭ ۋەزىرى كېزىرنىڭ بېشىنى جام قەدەھ قىلىشقا قالدۇردى ۋە بىر تۇلۇمغا لىق قان تولدۇرۇشنى بۇيرىدى ، ئاندىن كەيخۇسراۋ نىڭ بېشىنى ئاشۇ تۇلۇمغا سېلىپ :

ـ ئەي نامەرت ! تاجاۋۇزچىلىقىڭغا قارشى ھالاللىق بىلەن جەڭ قىلىپ سىنى يېڭىپ كىلىۋاتقان مەندەك بىر ئايالنى مەككارلىق بىلەن ئوغلىدىن جۇدا قىلىپ پەرزەنت داغىدا قويدۇڭ ! سەن ئومرۈڭ بويى قانغا تويمىدۇڭ ! مەن ئۆز قەسىمىگە ئەمەل قىلىپ مانا سېنى قان بىلەن سۇغاردىم ، ئەمدى توي ! باشقىلارنىڭ ئەل يۇرتىغا زوراۋانلىق بىلەن باستۇرۇپ كىرگەنلەرنىڭ جازاسى ئەنە شۇنداق بولىدۇ !!! دېدى قەھرلىك ئاھاڭدا .

1999- يىل نويابىر ـ دېكابىر

ئاقتۇ